

НЕВЕНКА БОЈОВИЋ

АБАЦИЈСКИ ЗАНАТ У ЧАЧКУ

У првој половини XIX века Србија, са заосталом пољопривредом, градском привредом и занатством, постепено почиње да се ослобађа турског феудалног поретка и економски јача. У то време нарочито настаје брз развој занатства, на чије је формирање утицало турско еснафско уређење. „Продужујући многе турске еснафске обичаје и узимајући понешто од еснафског искуства старих, поглавито оних занатлија који су долазили из Аустрије, занатлије и трговци у Србији оснивали су привремено нове еснафе док коначно није установљен властити новоосновани еснафски поредак 1847. г.“¹ Новоосновани еснафски поредак имао је циљ да заштити и одбрани еснафског занатлију од конкуренције, која се појавила од средине XIX века и трајала све до коначног распадања еснафа. Еснафски занатлија себично је чувао монопол на свој занат борећи се против свих новина, напредовања индустрије и продирања нових заната. Ту борбу за опстанак и одржање занатлија је често губио и пропадао, што је утицало на појаве подвојености између богатих и сиромашних занатлија и њихове међусобне раздоре. Исцрпљени и ослабљени пред наглом конкуренцијом новог индустријско-капиталистичког развоја,

еснафи нису могли да се супротставе и одрже своје постојање, па се почетком XX века коначно распадају.

„Под Турцима Чачак је био мала паланка са слабо развијеним привредним животом. Села су у то време живела посебним начином живота без већег додира са турским варошима. Ослобођење од Турака донело је собом и живљу размену сељачких и варошких производа“;² нарочито занатских, па Чачак добија већу могућност за свој економски развој. Као и друга већа места у Србији, Чачак постаје занатска варош, са мноштвом дућана, саграђених од дасака, са ћепенцима. „Занате је некада радило и од њих живело готово све наше варошко становништво“.³ Међу занате који су некада цветали у Чачку а данас скоро изумрли, спадају абацијски и терзијски. Сам назив абација, дошао је вероватно од арапске речи „аба“, која означава грубо сукно, па мајсторе који раде одећу од њега прозваше абације.⁴

Абацијски занат је од давнина био раширен у Србији. На селу су жене саме шиле хаљетке од сукна или, пак, украшавале већ скројене код сеоских мајстора. Доцније овај посао преузимају мушкарци и абацијски занат, зачет у народу, почиње да напредује.

Међу најстарије еснафе у Чачку убрајају се абацијски, пекарски и терзијски, основани у првој половини или средином прошлог века. Тачније: абацијски еснаф основан је 15. јануара 1838, пекарски 1841, а терзијски 1851. године. У еснафски протокол који, је сачињен приликом оснивања абацијског еснафа у Чачку, уписан је 21 члан. Први устабаша био је Стеван Андријевић — Кукуљ.⁵ Када је основан абацијски еснаф, формирана је и кутија-каса еснафска, у коју је улаган новац добијан од таксе приликом издавања мајсторског права — писма, од прилога за еснафску славу, од изречених казни над калфама, шегртима и мајсторима када нису радили по еснафским прописима, од казни због недоласка у цркву на службу у благе дане. Новац из еснафске касе служио је за помагање старих, оболелих, сиромашних и неспособних за рад чланова овог еснафа, за сахране, за издржавање болесних калфи, за плаћање цркви када је еснафска слава. Поред еснафске кутије, сваки еснаф је имао свој барјак са насликаним заштитним свецем, који се чувао у цркви или еснафском дому, а о слави и литијима носио га је у поворци устабаша. Печат абацијског еснафа у Чачку био је округло; на средини су расклопљене маказе, изнад којих је орао раширених крила, а испод маказа гранчица док је у луку натпис „Еснаф абацијски вар. Чачак“.⁶

На челу еснафа налазио се устабаша са својим помоћником — ћајом. Они су бирани сваке године. Дужност устабаше била је

да сазива скупове, да им председава, да заступа свој еснаф, да води мајсторски протокол, да потписује мајсторска писма, да води рачуна о погађању шегрта и калфи, да води благајну еснафа. Ако је устабаша био добар, могао је бити биран више пута узастопно.

Удруживањем у еснафе занатлије су у почетку штитиле своје интересе и држале монопол на свој занат. Временом, јавља се конкуренција страних занатлија и трговаца, уз продирање нових заната, што отежава опстанак и даљи развој старих заната. Сви напори еснафа да сачувају права својих чланова у неравноправној борби са страним занатлијама, кочили су, у одређеној мери, слободан развитак и напредак занатства у Србији. Средином прошлог века стране занатлије су све мање поштовале еснафске прописе и њихова конкуренција је постајала све већа.

Абацијски и терзијски еснаф били су међу првима који су погођени страном конкуренцијом, нарочито великим приливом кројачких занатлија. Још половином XIX века нови начин одевања, „по јевропски“, брзо је продирао у српске вароши потискујући стару варошску ношњу, а самим тим — „потреба за терзијама бивала је све мања, због чега се они повлаче у села, где се, уз домаћу радиност, баве занатском производњом народне ношње“.⁷ Све оно што је варош одбацила као сувишно у ношњи, село је прихватило, нарочито имућнији, па није била реткост видети сеоске девојке на венчању обучене у либаду са црвеним фесом на глави. Сељаштво је и даље задржавало сукнено одело, само се понешто у кроју мењало. Да би се, на неки начин, одредила граница између кројачког и абацијског заната, министар трговине и индустрије, на предлог Занатске коморе у Београду, писао је: „Абациским занатом имају се сматрати такове занатлије, које се баве израдом одеће за сељачку потребу, без обзира о облику кроја, ако се ова израђује из т. зв. сељачког сукна.“⁸ Свако мешање једног заната у други занат, па макар он био и сродан, сматрало се грубом повредом закона. Еснафском уредбом није било тачно утврђено који послови припадају ком занату. Такво стање није се изменило ни после ступања на снагу и нове еснафске уредбе из 1847. године.

У Чачку су велике сукобе имали абацијски и терзијски еснаф. Абацијски мајстори нису хтели да напусте терзијску израду појединих делова ношње, што су захтевале терзије. Због тога су се абације жалиле 1862. године Државном савету: „Зар да абације не смеду кројити гуњчета, чакшире и дозлуке од чоје но само од сукна, а терзије да не смеду правити ћурче, чакшире и дозлуке од сукна; а

питање је какви је крој и разлика у кроју ћурчета од гуњчета и чакшира од дозлука чојани од сукнени, и чиме се то кроји и израђује, је ли се и једно и друго маказама кроји, иглом шије и аршином мери, и је ли то средство да абациа начинити несме гуњче, чакшире и дозлуке од чоје а какова је то у материјалу разлика, зар што је дебље сукно од чоје, а чоја тања од сукна не сме од истог шити један, што сме други.⁹

Између рада абација и терзија постојала је разлика, али се у народу могао чути назив терзија и за абацију. Абацијски производи најчешће су од сукна и шајка, украшени вуненим гајтанима, а у новије време бућмом и свиленим гајтанима, док су терзијски од чоје, сомота и кадифе — украшени златовезом, шљокицама и свиленим гајтаном.

Сукоб између ова два заната заострен је појавом трговине и бакалука мешовите робе. Извесни мајстори абацијског и терзијског еснафа ступили су у болтацки и бакалски еснаф и тако, поред обављања свог посла, стекли и права трговаца. Трговци — занатлије су у својим дућанима продавали мешовиту робу, што потврђује и опис који је дао абацијски еснаф у Чачку: „Наша је радња ситничарска, а таква је иста и код наших терзија, што један од нас абација држи у свом дућану, то држи и сваки терзија и бакалин сваки. Од игле до свилених материјала држи сваки. Држи и продаје: луча, катрана, колонијалног еспапа на 10 и 20 пара, израђеног ликера, слаткиша, лонаца итд. једном речи: сваки ситничар држи колико може сваковрсног заната па и болтацке робе, исто тако ми у Чачку тако свуда по другим варошима у Србији осим у Београду.“¹⁰

Штетност овакве неравноправне конкуренције осетиле су еснафске занатлије још у првој половини XIX века. Ни трговци нису били задовољни конкуренцијом занатлија — трговаца, па су тражили да се овим другим одузме право на трговину мешовитом робом. Међутим, занатлије су се браниле од напада трговаца критикујући ове друге да у својим радњама држе и продају разноврсну робу, набављену од занатлија из других вароши по знатно нижим ценама, а продају по оним ценама по којима и месне занатлије продају своје производе. Међусобно препирање и борба за опстанак и престиж трајали су до коначног распадања заната и процвата трговине. Робноовчана размена између села и вароши све више се развијала и ширила наговештавајући потребу за формирањем већих тржишта, одонсно панађура. Панађури су у Србији први пут установљени 1839. године. Посебном уредбом биле су предвиђене две категорије

панађура. На једним се могла продавати стока и роба домаће производње, а на другим, поред ових, и страна роба. Временом, у местима панађура месне занатлије су биле угрожене великим приливом занатлија „торбара“, који су производе продавали по нижим ценама. На молбу више еснафа из Чачка, Старешински одбор свих еснафа за руднички округ донео је 1899. године пропис: „Да се на панађурима забрани продаја одела кројачког, абацијског и терезијског заната, обуће, опанака, столарских израђевина, лимарске, казанцијске и сарачке робе, продаја разне ситне робе и мирисавих сапуна донетих из Аустро Угарске и Турске, јер таква роба већином је лошег квалитета те се прода по нижој цени на штету других занатлија и трговаца.“¹¹ Овим прописом занатлије су делимично заштићене од конкуренције стране робе, која је све више продирала и продавала се у Србији на штету занатских производа.

Крајње ослабљени и уздрмани међусобним односима, еснафи у Србији нису могли да се супротставе и издрже сву ту конкуренцију која се из године у годину повећавала и коначно довела до распадања еснафа.

УЧЕЊЕ ЗАНАТА

На учење абацијског заната, осим Чачана, најчешће су долазила малолетна деца из сиромашних сеоских породица. Приликом пријема шегрта на занат склапан је уговор између родитеља или шегртовог татора и будућег мајстора. Уговором били су одређени услови које су обе стране морале испуњавати. У њему је увек била уписана дужина учења заната. „Абацијски занат у Чачку средином 19 века, шегрте је примао на три године али по истеку тог рока шегрт је морао да остане још једну годину у истом својству под одређеним годишњим ајлуком.“¹² Приликом пријема шегрта на занат мајстор је био дужан да га у року од месец дана пријави и упише у еснафске књиге.

Међутим, многи су ово избегавали да би што дуже експлоатисали бесплатну радну снагу. Шегрти су, сем учења заната, били обавезни да обављају и друге кућевне послове, о чему говори изјава Миломира Домановића, абације из Чачка: „Било је случајева да шегрти у првој години рада нису ни знали где се налази радионица, већ су радили код мајсторице: чистили кућу, цепали и доносили дрва, чували децу, прали судове, хранили стоку. Када уђе у радионицу, шегрт је прво слушао калфе, грејао и додавао утије-пегле, удевао

конац, учио да седи скрштених ногу, како се држе игла и напрстак учио да отвара рупице, пришива дугмад. Први самостални занатски рад било је „одело на прошив са једним гајтаном“, шивено ручно, тзв. „турским концем“.¹³

Шегрти су, најчешће, становали са калфама у истој соби (мала собица иза радионице) или у самој радионици. Спавало се на слами простртој по поду. Храна је била врло слаба и састојала се од кромпира, пасуља и кукурузног хлеба. Шегрти су ручавали увек после мајстора.

Све ове напоре шегрти су некако подносили, а за непослушност су грубо кажњавани батинањем. Колико је батинање било грубо и болно, говори и пример о злостављању шегрта код абацијског еснафа у Чачку 1854. године. Петар Гавриловић, абацијски шегрт из Чачка, пошто је одслужио три године, није хтео четврту да служи код истог мајстора за плату одређену првим ајлуком. Због непослушности, одлуком еснафског старешинства, добио је 18 удара штапом. Шегрт је поднео тужбу Окружном суду, који је казнио еснафско старешинство новчаном казном због физичког кажњавања шегрта. Међутим, абацијски еснаф жалио се Касационом суду, који је оборио пресуду Окружног суда са образложењем: „Одношеније између мајстора и шегрта остављено је чисто наставнику и старешини еснафа“,¹⁴ што даје право мајстору да телесно кажњава шегрта а да еснаф старешина о томе искључиво расправља и доноси одлуке. Тако се спор завршио на штету шегрта.

Што је време више пролазило, мајстори су губили право да телесно кажњавају своје шегрте. Ово њихово право окончано је доношењем закона од 11. децембра 1873. године којим је укинута телесна казна за шегрте.

Кад одслужи шегртовање и самостално уради прво одело, мајстор је шегрта производио у калфића, а после годину — две у калфу. Да би добио ово звање, калфић је полагао калфенски испит пред члановима еснафске управе. Поред усменог дела, будући калфа је био дужан да покаже и свој практичан рад — рукотворину, коју су чланови комисије оцењивали. По положеном испиту, калфа је, уз одређену таксу, добијао калфенско писмо. Ако би калфа провео више од десет година код истог мајстора, уз то био и вредан и поштен, постајао би калфабаша. Ово звање добијао је о еснафској слави на предлог свог мајстора. Калфабаша је био уважаван и поштован као и мајстор, а када мајстор није у радионици — у потпуности га је замењивао.

За добијање звања мајстора калфа — калфабаша је писао молбу свом еснафу за полагање мајсторског испита. По старој еснафској уредби, он је морао да има и свој капитал у готовом новцу, десет година калфенске службе и одређене године старости. Мајсторски испит полагао се у еснафском дому пред комисијом. Сваки кандидат одговарао је на три питања из свог заната и доносио своју рукотворину: гуњу, јапунце, одело. По положеном испиту нови мајстор је добијао мајсторско писмо — право и тако стекао могућност за отварање своје самосталне радње.

Крајем XIX и почетком XX века формирала се ношња која се у извесним деловима разликовала од раније. Уствари, одбацивано је све оно што је примљено посредством Турака. Извесни одевни предмети замењивани су новим, а нова ношња примала је неке елементе војничког одела — шајкача и чакшире са испустима са стране. Поред увођења новина у изради одеће, у планинским и сиромашнијим областима клима и начин привређивања били су узрок очувања топлијег сукненог одела. Имућнији људи, осим сукненог носили су у свечанијим приликама одела од шајка и чоје. Данас се народна одела кроје од чоје и шајка, а само по који старији човек носи сукнено одело.

НАЧИН РАДА И АБАЦИЈСКИ ПРОИЗВОДИ

Сукно је главни материјал који су за израду одела употребљавале абације. Набављано је готово — откано на селу или, пак, као вуна која је давана на ткање и ваљање. Домаће сукно ткано је у два и четири нита, ваљано, па бојено биљним бојама: црно у јасеновој кори, мркобраон у јововој кори. Због недовољне производње домаћег, абацијски мајстори су користили сукно из увоза — „из суседних земаља и то највише из Турске а мањим делом из Аустро-Угарске, Босне и Бугарске“.¹⁵ Сем сукна, увожени су „аба“ и шајак. „Аба“ је била уваљанија, мекша и тања од домаћег сукна, али се брзо лизала и цепала. Крајем XIX и почетком XX века преовлађивала су одела од куповне плаве, браон и сивозелене чоје и шајка, а мање од мрког и црног сукна. Сукнена одела украшавана су вуненим гајтаном домаће производње црне и црвене боје — „сирада“. Гајтан је прављен у облику плетенице ширине два до три милиметра. Поред вуненог, пред први светски рат почела је употреба и куповног свиленог гајтана окер (жуто — браон) боје и свилене бућме.

Чачанске абације су између два светска рата шајак и вунени гајтан црне и црвене боје набављале углавном у Лесковцу и Грделици, а свилени од „Османа Идриза и синова“ у Сарајеву. Свилени гајтан уплитан је као плетеница од четири конца, а бућма — од три конца. Бућма је пакована у канурице, а гајтан у веће кануре. Конац за прошивање и шивење био је од памука, а за најбоље сматрани су „ланац“ и „Хутеров“ из Марибора. За рад са гајтанима коришћен је тзв. „турски конац“, јер је био јак, а када га није имало — употребљаван је домаћи, тежани, упреден у пасмице. Продавале су га жене са села. Постава за одела била је памучна, а чачанске абације углавном су је набављале из Дрвенте.

Чачанске абације кројиле су одела по поруџбини или од свог материјала — да има готових „за сезону“, за јесен, када су сељаци, после продаје својих производа, набављали одела. Одело је кројено „од ока“, без претходног кроја на папиру. Сукно је кројено и шивено „на френгију“ и „парче уз парче“. Када је шивено „на френгију“, једно парче сукна прелазило је преко другог, па је конац провлачен и кроз један и кроз други комад. Шивење „парче уз парче“ или „ивица уз ивицу“ вршено је тако што су два парчета сукна стављана једно уз друго. Врсте бодова приликом шивења сукна су: „провлака“ (када се једноставно провлачи конац), и „обаметање“ (бод којим се порубљују доњи делови појединих хаљетака). Гајтани су на хаљетке нашивани на два начина: „на френгију“ и „на сусрет“. „На френгију“: један или два гајтана пришивају се директно на сукно уз ивицу, а „на сусрет“ тако што се више гајтана стављених један уз други прошију, па тек онда пришивају на сукно. Поред пришивених гајтана на ова два начина, постоје више врста орнамената изведених од бућме и гајтана: „асламчићи“ (изведени у облику спирале), „осмице“ и „пупци“ у облику мањих и већих наизменичних таласастих орнамената. По ивицама хаљетака, као украси, ушивани су упреден гајтан или бућма у два три реда. То је „двокатна“ или „трокатна крма“. У унутрашњем делу хаљетка, поред „дикиша“, пришивана је упредена бућма — „бурма“.

У првој половини XIX века преко кошуље ношен је кратки гуњић, а по зими и гуњ од сукна са рукавима. Гуњић је хаљетак од мрког или сигавог сукна, без рукава, дужине до појаса. Напред је овалног изреза тако да су се видела цела прса од кошуље. Врло мало је украшаван гајтанима. Најчешће је био без украса, просте израде. У току лета је ношен преко кошуље, а у зиму испод гуња. Гуњ је ношен у зимском периоду. Прављен је као гуњић од мрког и сигавог

сукно, дужине до испод кукова, са рукавима. Био је опточен гајтанима у два или три реда.

У другој половини XIX века за свечаније прилике гуњић и гуњ израђивани су од шајка и плаве чоје са више гајтана. Увођењем новог материјала, гуњић и гуњ се губе, а прихватају антерија и фермен. У почетку су антерију и фермен носили млађи људи, а старији и даље гуњић и гуњ. Почетком XX века, посебно после првог светског рата, преовладало је одело од плаве чоје и зеленог шајка.

Антерија је кројена од плаве чоје или зеленог шајка, врло ретко до мрког или сивавог сукна. По казивању Миломира Домановића, абације из Чачка, прво су сви делови искрајани, везени гајтаном и бућмом, па састављани. Делови антерије су: леђа, „пешевци“ — предњи делови, „колтуци“ — по два између „пешева“ и леђног дела, рукави и мањи џеп на левој страни прса. Антерија је врло мало украшавана, обично је била само „опточена“ гајтанима у више редова — „катова“ и траком „дикиша“. „Дикиши“ (шест — осам гајтана) су били уоквирени „крмицом“ и „бурмицом“. Џепови и рукави у доњем делу око изреза, па до лактова, такође су били опточени гајтанима у више редова тзв. „лампасима“. Антерија је постављена пругастим платном, а „пешевци“ црвеном чојом или црвеним платном.

Фермен је кројен у пару са антеријом од плаве чоје или зеленог шајка. Везен је гајтанима и бућмом тако да се чоја или шајак ретко виде. Код фермена су прво кројена леђа — „арке“. То је парче у виду слова V. Поред „арки“ са обе стране пришивене су уже траке — „саркије“ (од гајтана и бућме у виду спиралног орнаментa). Од горњег дела „арки“ према појасу изведен је од бућме стилизован вегетабилни орнамент — „грана“. Низ леђа од рамена ка средини појаса пружају се по две траке од гајтана — „велики дикиши“, а од пазуха ка појасу такође две траке — „мали дикиши“. „Велики дикиши“ су од осам до десет „ката“ гајтана, омеђени „крмом“ и „бурмицом“. Између „малих и великих дикиша“ изведене су две шаре у облику слова M — „тиризаци“. Тако се зове и простор између леђа и предњих делова фермена. Изнад орнамената „тириза“ навезен је орнамент „преко“ од гајтана и бућме попречно пришивен. До „оптоке“ на „пешевцима“ је „игретија“ (шест — осам гајтана), а могла је бити и дупла „игретија“ са „крмом“ у средини и са по шест гајтана са стране. Овако је везено кад нема других орнамената. Предњи делови — „пешевци“ постављени су црвеним чојом или платном, а леђни део пругастим памучним платном.

Чакшире, кројене од сукна, чоје и шајка са испустима — „напустима“ са стране све до колена, одакле се сужавају уз ногу, преузете су из војничке униформе. Такве су задржане до наших дана.

Дизлуци су кројени од сукна, ређе од чоје. Врло мало су украшавани везом, и то само по ивицама — пришивањем гајтана у два или четири реда. Закопчавани су копчицама на задњем делу листова. Ношени су преко чакшира или у току лета преко тежаних гаћа. Досезали су од колена до стопала. Данас су сасвим изобичајени.

Женски гуњић, јелек, прављен је од сукна, без рукава, дужине до појаса. Украшаван је мрким или црним гајтаном, а у новије време свиленим гајтаном и бућмом. Овакав јелек ношен је у току лета преко кошуље. За свечаније прилике прављен је јелек од чоје или сомота, са богатим оптокама од гајтана и везом од бућме, златне и сребрне жице, шљокица и перлица. Јелеке од сомота обично су кројиле и везле терзије. На прсима су били срцоликог изреза, а закопчавани су металним копчицама испод прса до појаса.

Зубун је био један од најлепших делова женске ношње. Кројен је од белог сукна, дужине до испод кукова или краћи. Делови зубуна су: леђа, предњи „станови“ и „клинови“, који се спуштају испод пазуха. Зубуни су украшавани црвеним гајтанима, везом од перлица, шљокица и златне жице у облику стилизованих вегетативних орнамената, затим нашивеним разнобојним нашивцима од чоје и вуненим китицама. Карактеристични су зубуни из Драгачева, чији је леђни део „ојачан“ — прекривен пуним везом од црне вуне. Као и у мушкој, и у женској ношњи утицаји из града су крајем XIX века и почетком XX били све виднији, тако да су извесни хаљеди нестајали, а други замењивани новим. Тако је и зубун престао да се носи осамдесетих година XIX века.

Данас у Чачку раде абаџије („кројачи народног одела“, како им пише на фирми) Велимир Брковић и Миломир Домановић. Они шију мушка народна одела, шајкаче, женске јелеке од сомота и чоје, везене гајтанима и бућмом, али само по поруџбини за приватна лица или за аматерска фолклорна друштва. Њихова израда појединих делова народне ношње разликује се од ранијих рукотворина. Они не шију и везу ручно, већ машински. Велимир Брковић и Миломир Домановић немају наследнике. Када затворе радње, потпуно ће нестати један од некада најразвијенијих заната у Чачку.

АЛАТ

За мерење сукна употребљаван је аршин. То је стара мера. Аршин је био метални или дрвени. Метални је израђиван из једног комада, или из два комада који су се раздвајали и склапали. Дрвени аршин правили су сами мајстори, а и сељаци којима је био потребан за мерење сукна. Аршин је дуг 68 центиметара.

Маказе су металне, тешке и велике, са зарављеним врхом.

Напрстак је био трбушастог облика са мањим округлим отвором на врху.

Закачка је дужи комад сукна (у облику пера) са кукицом на једном крају, која је служила за затезање сукна када се везло гајтанима.

Колтата је мања даска, ужа на једном крају, са заобљеним ивицама. Служила је за пеглање чакшира.

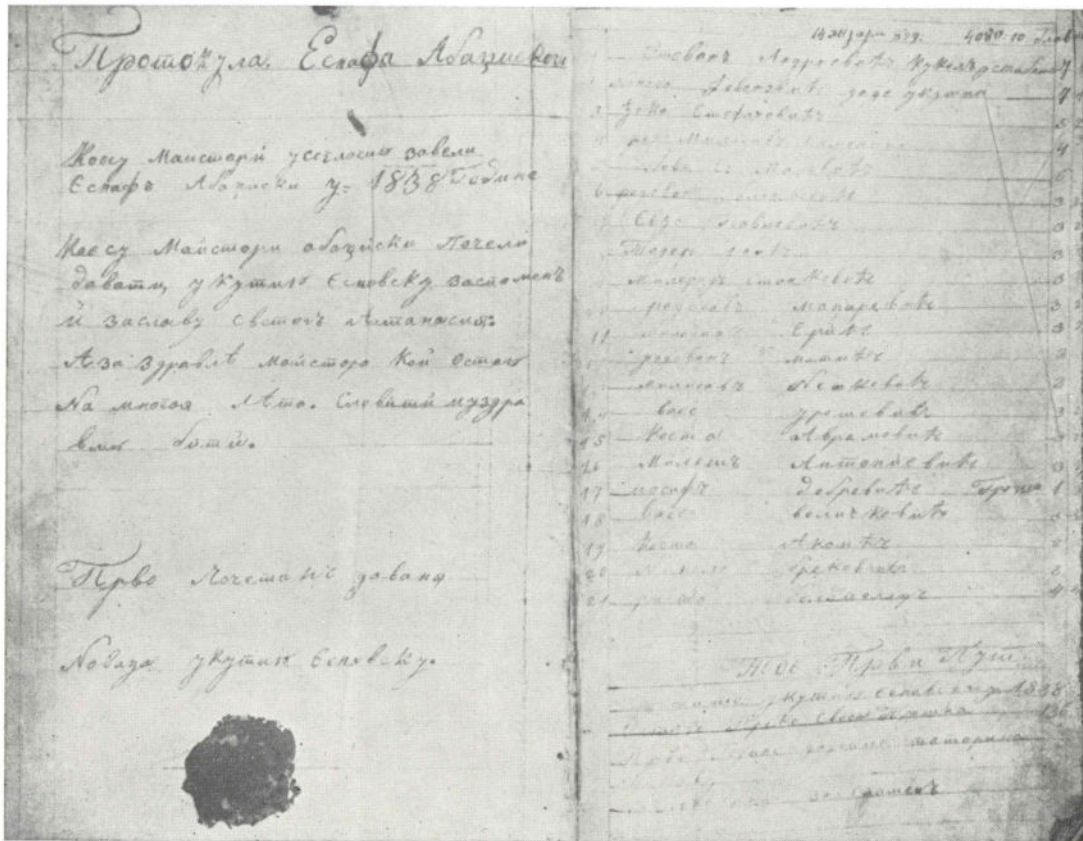
Шило је служило за бушење рупа приликом пришивања копчи.

Утија је била метална. Служила је за пеглање сукна и гајтана. Састоји се из главе и дршке. Глава је дебела и тешка, на доњој страни глатка. Дршка је танка и полукружна.

Басаџик је ижљебљено дрво које је стављено преко загрејане утије да се клечећи утија притиска при пеглању.

НАПОМЕНЕ

1. Др Никола Вучо, Распадање еснафа у Србији, књига прва, Београд, 1954, стр. 3.
2. Милица Милопеевић, Чачак антропогеографски, рукопис у Историјском архиву у Чачку.
3. Станоје М. Мијатовић, Занати и еснафи у Расини, „Живот и обичаји народни“, 17, Београд, 1928, предговор XII.
4. Енциклопедија Југославије, Лексикографски завод ФНРЈ, Загреб, МСМЛV, стр. 1.
5. Историјски архив у Чачку, Деловодни протокол еснафа абаџијског од 1839 до 1898. године, Удружење занатлија Чачак, К. 1.
6. Исто.
7. Др Милка Јовановић, Грађанска ношња у 19 веку, ГЕМ, 44, Београд, 1980, стр. 103.
8. Проф. Ст. Станојевић, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, 1, Загреб, 1926, стр. 1.
9. Др Н. Вучо, н. д, стр. 391.
10. Др Н. Вучо, н. д, стр. 272, ДА—ДС 1862, 499.
11. Др Н. Вучо, н. д, стр. 309, ДА—МНР ФВИ, Р. 13.
12. Историјски Архив у Чачку, Протокол чирака заната абаџијског од 1848. до 1898. година, Удружење занатлија, Чачак, К. 1.
13. Казивања Миломира Домановића (70 година), абаџије из Чачка.
14. Архив Србије, Београд, МУД—II, 1856, Ф. VI №—80.
15. Др Н. Вучо, н. д, стр. 222.

Сл. 1. Први установљени протокол абацијског еснафа у Чачку из 1838. године

Сл. 2. Печат еснафа абацијског

Сл. 3. Мајсторско писмо

Сл. 4. Чачанске абације на свом свакодневном послу

Сл. 5. Мушки фермен

Сл. 6. Зубун кнегиње Љубице